

TILVENNING I BARNEHAGEN

Hvordan kan Steinerbarnehager tilrettelegge for en trygg tilvenningsperiode for de minste barna fra flerkulturelle familier?

Steinerhøyskolen i Oslo
Barnehagelærerutdanning deltid
Skrevet av Kamila Matuk
26.04.2021
Antall ord 10441

Forord

Min reise til å bli ferdig utdannet barnehagelærer begynte for fire år siden på Steinerhøyskolen i Oslo. Dette var en hyggelig tid med godt selskap i skolens hyggelige miljø. Under utdanningen har jeg lært mer om hvem jeg er, og hvordan jeg kan jobbe med meg selv for å kunne på best mulig måte veilede medarbeiderne, og ikke minst veilede samt å hjelpe barna til å finne veien de kan ta videre i livet.

Arbeidet med denne oppgaven har vært meget spennende, lærerikt men også utfordrende. Jeg fikk heldigvis mye støtte fra personer rundt meg.

Jeg vil takke Ingvild Thurmann-Nielsen Skeie, du har vært en god klasseleder, og støttet oss så mye du kunne i løpet av studieårene.

Jeg vil også takke min fantastiske veileder Anne Mette Stabel. Takk for konstruktive, oppmuntrende tilbakemeldinger, takk for tålmodighet og den store hjelpen jeg fikk fra deg. Uten deg ville det ikke blitt noe oppgave.

Jeg er veldig takknemlig for min arbeidsgiver for at den har gitt meg mulighet til å studere, og permisjon under selve skriveprosessen. Uten dette ville ikke oppgave blitt ferdiggjort.

Jeg benytter anledning å takke min mann, som til tross for hindringer har tatt ansvar for barna under skriveprosessen. Jeg takker for at du var her og alltid hadde noe varmt å si når fortvilelse har tatt overhånd.

Jeg vil til slutt takke mine barn Axel og Liam, som har akseptert at jeg har vært svært opptatt i lang tid med å skrive.

10.04.2021, Hokksund, Kamila Matuk

Innhold

Forord	1
1. Innledning.....	3
1.1 Bakgrunn for valg av tema og problemstilling	3
1.3 Avgrensning	4
1.4 Oppgavens oppbygning.....	5
1.5 Kilder.....	5
2. Teoretiske perspektiver på tilknytning og tilvenningstiden i barnehagen	6
2.1 Teoretiske perspektiver på tilknytning	6
2.2 Teoretiske perspektiver på tilvenning	8
2.3 Primærkontakt	10
2.4 Overgangsobjekter.....	11
2.5 Foreldresamarbeid	11
3. Flerkulturelle familier i norske barnehager	12
3.1 Flerkulturelt miljø i norske barnehager	13
3.2 Personalets holdning.....	14
3.3 Mangfold som et ressursperspektiv	15
3.4 Flerkulturell perspektiv på foreldresamarbeid.....	16
4. Steinerpedagogikk	17
4.1 Antroposofi som grunnlag for Steinerpedagogikken.....	17
4.2 Voksenrolle, forbilde og etterligning	18
4.3 Rytme	20
5. Drøfting	21
5.1 Hvorfor og hva er utfordrende for flerkulturelle familier når barn starter i barnehagen?	22
5.2 Hvordan kan steinerpedagogikken bidra til å hjelpe flerkulturelle barn, hva er eventuelt utfordrende og hva kan styrkes i et slikt arbeid?.....	23
6. Konklusjon og veien videre	27
7. Litteraturliste	28

1. Innledning

1.1 Bakgrunn for valg av tema og problemstilling

I mars 2021 viste Statistisk sentralbyrå at 997 942 personer av den norske befolkning har innvandringsbakgrunn, dette tilsvarer 18,5 % av den norske befolkning. Nøyaktig er det 800 094 innvandrere og 197 848 norskfødte med innvandrerforeldre (Statistisk sentralbyrå, 2021). Dette tilsier at tallet på mennesker med flerkulturell bakgrunn i Norge er stadig økende. Videre viser statistisk sentralbyrå i 2021 at det er 60 963 innvandrers barn i norske barnehager. Det vil si cirka 19 % av alle barn i norske barnehager (Statistisk sentralbyrå, 2021).

Steinerbarnehagen hvor jeg jobber i, ligger i Viken fylkeskommune hvor 20,01 % av befolkningen er innvandrere og norskfødte med innvandringsbakgrunn (Viken Fylkeskommune, 2019). Disse er fra mange forskjellige deler av verden, fra Europa, Asia, Afrika, Sør og Mellom Amerika, Nord Amerika og Oceania. Noen bor her lenge og etablerer seg i Norge, andre er her i en kortere periode. Alt dette betyr at mange barnehager er preget av ulike kultur, ulike religion, forskjellig språk og livssyn. I Rammeplanen for barnehagen står det at personalet allerede fra første tiden skal sørge for at barnet skal oppleve trygghet og tilhørighet. Videre leser man at i overgangsfasen er det viktig at barnehagen i dialog med foreldre sørger for at barn får en god og trygg tilvenningsperiode (Utdanningsdirektoratet, 2017, s.33).

Etter å ha jobbet fem år med store barna, altså barn fra tre-fem år, begynte jeg å jobbe på en småbarnsavdeling med barn fra ett-tre år. Tilvenning er et vesentlig og veldig aktuelt tema i barnehagen. Jeg er spesielt opptatt av hvordan man i Steinerbarnehagen kan arbeide med å gi tryggheten, kjærlighet, omsorg og varmen, til alle barn, men spesielt til de minste barna.

I løpet av mine praksisuker i en barnehage med svært mange utenlandske barn, har jeg observert hvordan sårbar tilvenningsperioden kan være. Ofte er kunnskapen om kulturelle forskjeller liten blant de ansatte. Jeg var selv blant de som ikke kunne mye, og jeg følte meg til tider hjelpeløs. Jeg fikk vondt av å se hvor tungt disse barna kan ha det. Barn kommer til barnehagen og møter ukjente mennesker som snakker et ukjent språk og har andre spisevaner. Det er andre soverutiner enn hjemme, og mye annet som kan være stressende for disse små. Det er mye gråt, sårhet og forvirring blant både barna og voksne.

Det er store forskjeller i kultur, og dette innebærer at behov kan være ulik fra et barn til et annet. Jeg selv er en del av minoriteten, og min bakgrunn vil alltid være en del av meg. Jeg kan bøye meg mot den dominerende samfunnskultur, men forventer at min kultur blir forstått, blir tatt på alvor og blir tatt vare på til en viss grad. Som forelder vil man gjerne så et lite kulturfrø i barnet sitt, samtidig som man ønsker å lære kulturen til samfunnet som man er en del av. Derfor ble det naturlig for meg å gå dypere i dette emnet. Jeg kjenner et indre behov for å måtte forstå, samt å finne gode løsninger for å ivareta og dekke deres behov. Disse erfaringene utgjør bakgrunnen for dette tema jeg har valgt å skrive om i bacheloroppgaven min. Jeg har kommet fram til følgende problemstilling:

Hvordan kan Steinerbarnehager tilrettelegge for en trygg tilvenningsperiode for de minste barna fra flerkulturelle familier?

Jeg vil først se nærmere på noen utvalgte perspektiver på tilknytning og tilvenning, deretter vil jeg ta for meg følgende spørsmål: Hvorfor og hva er utfordrende for flerkulturelle familier når barn starter i barnehagen? Hvordan kan steinerpedagogikken bidra til å hjelpe flerkulturelle barn, hva er eventuelt utfordrende, hva kan styrkes i et slikt arbeid?

Hensikten med oppgaven er å få mer kunnskap om hvordan barnehager kan hjelpe disse barna i tilvenningsperioden. Denne kunnskapen er noe jeg kan bruke i min egen praksis i en Steinerbarnehage.

1.3 Avgrensning

Jeg jobber med små barn, og i dette tilfellet vil omtale barn i denne alders gruppa fra ett-tre år. Med flerkulturelle familier mener jeg familier som bor i Norge, men som ikke har sosialt nettverk i norske miljø, eller tilgang eller anledning til å høre det norske språket i hverdagen. Hovedspørsmålet i oppgaven er hvordan man kan forme trygghet hos barn fra disse familiene i en tilvenningsperiode.

1.4 Oppgavens oppbygning

Innledningsvis presenterer jeg faglig og personlig begrunnelse for hvorfor jeg synes at dette tema er aktuelt, og hvorfor er det viktig å skrive om. Deretter introduserer jeg selve problemstilling, oppgavens oppbygning og hovedkilder som jeg valgte å bruke i oppgaven.

I kapittel to belyser jeg teoretiske perspektiver om tilknytningsteori og om tilvenningsperiode i barnehagen, hvor jeg setter søkelys på primærkontakt, overgangsobjekter og foreldresamarbeid.

Kapittel tre tar for seg flerkulturelle familier i norske barnehager og foreldresamarbeid med bakgrunn i teori og forskning.

I kapittel fire vil jeg undersøke noen sentrale sider ved steinerpedagogikken som jeg mener har betydning for tilvenningsperiode. Først tar jeg for meg antroposofien, det menneskesynet Steiner la fram som grunnlag for pedagogikken. Deretter ser jeg på noen utvalgte pedagogiske grunnprinsipper som synet på voksenrollen, etterligning og rytme som viktige verktøy i den første perioden.

I kapittel fem vil jeg drøfte problemstillingen og spesielt om og hvordan teoretiske perspektiver på tilvenning og tilknytning kan inspirere personalet i steinerbarnehagen til å tilrettelegge for en trygg tilvenningsperiode, spesielt for de minste barna fra flerkulturelle familier.

1.5 Kilder

I hovedsak er oppgaven litteraturbasert, og i dette avsnittet vil jeg presentere kilder jeg benyttet. «*Tilknytning i barnehagen. Hva betyr trygghet for lek og læring*» av Broberg, M., Hagstrom, B. & Broberg, A. (2014). Boka gir en god fremstilling av tilknytningsteorien, med mange eksempler som er behjelpelige til å skjønne hvordan kunnskapen kan benyttes i barnehagen.

«*Det nødvendige samspillet*» er skrevet av Gerd Abrahamsen, (1997) som er førsteamanuensis i pedagogikk ved Universitet i Stavanger. Boka belyser forskjellige fenomener som oppstår i samspill mellom barn og voksne i overgangsperioder. Winnicotts teori om tidlig relasjon mellom barn og foreldre blir forklart. Donald Woods Winnicott (1896-1971) var en britisk mann som var opptatt av barns tilknytningsforhold, og utvikling av barnets objektrelasjoner til sine nærmeste.

«*Liten i barnehagen*» er skrevet av May Britt Drugli (2019) som er en professor i pedagogikk ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Boken tar for seg de yngste barna, og er en god veileder for barnehagens personale om hvordan de kan sikre en god kvalitet barnehagen.

«*Tillit og undring, barnet under tre år hjemme og i Steinerbarnehager*» er skrevet av Eldbjørg Gjessing Paulsen (2008). I det antroposofiske miljøet er Eldbjørg Gjessing Paulsen aktiv både nasjonalt og internasjonalt. Boken presenterer barn under 3 år som går i steinerbarnehager.

«*Barnets oppdragelse*» er skrevet av Rudolf Steiner (1994), som er grunnlegger av steinerpedagogikken. Boken viser ulike faser i barnets utvikling, og pedagogikkens oppgave.

«*Se mangfold! Perspektiver på flerkulturelt arbeid i barnehagen*» av Marit Gjervan, Camilla Eline Andersen og Målfrid Bleka (2012), tar for seg forskjellige språklige, kulturelle og religiøse sider som ressurser i barnehagen. Boka viser til ulike metoder på arbeidet med mangfoldig miljø.

2. Teoretiske perspektiver på tilknytning og tilvenningstiden i barnehagen

I dette kapittelet skal jeg presentere noen teoretiske perspektiver på tilknytning og tilvenning i barnehagen. Jeg skal ut fra litteratur belyse hvor viktig den første tiden i barnehagen er for barna. Videre skal jeg på grunnlag av teorien forklare hvordan kunnskapen om primærkontakt benyttes i barnehager. Jeg vil beskrive hva et overgangsobjekt er, og hvordan dette kan fungere for små barn i tilvenningstiden. Til slutt vil jeg vise til litteratur rundt foreldresamarbeid som et viktig aspekt i barnehageoppstart.

2.1 Teoretiske perspektiver på tilknytning

Fordi tilknytning er sentralt for barnets utvikling og for dets mulighet til å etablere gode relasjoner til personalet i barnehagen, har jeg valgt å presentere noen teoretiske synspunkter på tilknytning.

For å få en trygg og heldig start i barnehagen må personalet ha kunnskapen om hvordan barns tilknytning til omsorgspersoner kan etableres. Rask etablering og trygge relasjoner mellom barn og ansatte er en viktig prosess i tilvenningstiden. Bowlby, som er tilknytningsteoriens grunnlegger, var en kjent psykoanalytiker, og teoriene hans viser at foreldrene har stor betydning i barnets liv (Broberg, Hagstrom & Broberg, 2014, s.35). Bowlby utførte en studie om tilknytning mellom foreldre og barn. Studiens funn er et grunnlag for tilknytningsteorien. Bowlbys teorien sier at alle barna knytter seg til sine foreldre eller sine omsorgspersoner. Grunnen til dette er at alle vil ha emosjonell og beskyttende nærhet, noe Bowlby kaller et emosjonelt bånd (Abrahamsen i Haugen, Løkken og Rothle, 2018). Bowlby påpeker at omsorgspersoner må være oppnåelige både mentalt og fysisk. Videre understreker han at barnets første, følelsesmessige relasjon har en annen kvalitet enn tilknytningen til andre personer i barnets nære omgivelse (Bowlby i Abrahamsen, 1997).

Abrahamsen mener at når tilknytning mellom omsorgspersonene og ettårige barn blir forstyrret, vil barnet reagere med uro og ofte bli helt desperat, og at barnet gjør mye rart for å gjenforenes med sine omsorgspersoner (Abrahamsen i Haugen et al., 2018).

Tilknytning er noe som utvikler seg sakte hos barnet i løpet av de første årene. Den følelsesmessige relasjonen skal eksistere over tid. Den skal gjelde en spesiell person som har stor betydning i barnets liv, som har en følelsesmessig verdi for barnet. Relasjonen gjør at begge parter har et stort behov for å være nær hverandre og til slutt medfører den at de involverte ikke synes det er behagelig å skilles fra hverandre (Broberg et al., 2014). Drugli (2019) beskriver tilknytning som en betingelse for å overleve. Et lite barn klarer seg ikke alene, derfor søker barnet på en nesten dramatisk måte etter en omsorgsfull og beskyttende person. Barnet etablerer et sterkt bånd til sine nærmeste, det vil si til foreldre først og i tilvenningstiden til personalet i barnehagen. Tilknytningsteorien bekrefter hvor viktig dette båndet er, og en god og stabil erfaring av tilknytning er en forutsetning for at tilvenningsperioden i barnehagen blir vellykket.

Barnet kan danne en trygg eller en utrygg tilknytning. Dette er avhengig av hva slags relasjon barnet har skapt sammen med foreldrene sine. Når barnet får omsorg når det trenger det, er tilknytning trygg. Hvis en omsorgsperson ikke klarer å dekke behovet til barnet, blir tilknytningen utrygg (Broberg et al., 2014). Når et lite barn separeres fra foreldre, viser det motstand og misnøye, barnet blir utrygt og usikkert. For at barnet skal trives og utvikle seg i barnehagen til tross atskillelse, er det viktig at det bygger tilknytningsbånd med en voksen i barnehagen, samtidig som det klarer å finne hjelp hos andre personer når den mest betydningsfulle voksne ikke er til stede (Broberg et al., 2014). Denne type oppførsel kaller

Bowlby for «tilknytningsatferd», og er et tegn på at det har etablert seg en trygg tilknytning mellom barnet og omsorgspersonene. En trygg tilknytning hjelper barnet å forholde seg til andre voksne så fort foreldrene forsvinner (Haugen et al., 2018).

Et essensielt begrep innen tilknytningsteori er en «trygg base». Etter at tilknytningen har dannet seg, vil barnet søke omsorgspersoner som det oppfatter som en «trygg base». Ifølge Bowlby vil barnet hver gang det har vondt eller er redd vende seg til denne «basen» (Bowlby i Abrahamsen, 1997). Dette vil ofte skje i situasjoner som kan oppleves som skumle eller utfordrende for barnet (Broberg et al., 2014). Barnet søker den «trygge basen» fordi det ikke klarer å regulere sine følelser uten hjelp av en trygg voksenperson. Drugli (2019) skriver at den trygge voksne fungerer som en psykologisk ladestasjon, og at barnet alltid vil finne den når verden føles utrygg.

Steinerbarnehager tar som utgangspunkt at arbeidet med tilknytning, og gode relasjoner til barnet tar tid, og den må jobbes med videre etter tilvenningsdager sammen med foreldre. Dette krever at personalet er både fysisk og mentalt til stedet (Thorjussen, 2018, s. 45).

2.2 Teoretiske perspektiver på tilvenning

Abrahamsen (i Haugen et al., 2018, s.69) hevder at en begynnelse på noe nytt er som regel en avslutning på noe annet. Derfor kan de fleste overganger oppleves som krevende. For de fleste småbarnsfamilier er oppstart i barnehagen en stor og ny overgang. Fra å være hjemme med foreldrene sine, hvor dagrytmen og aktivitetsnivå er mye lavere enn i barnehagen, skal barnet leveres til andre mennesker for første gang (i Haugen et al., 2018, s.69). Barnet skal venne seg til nye voksne i tillegg til mange andre barn, nye rutiner og omgivelser. Den første tiden i barnehagen kaller vi tilvenning. Dette kan ofte være en tøff tid med mye usikkerhet hos barn og foreldre. Helt fra starten på barnets liv er det foresatte som representerer trygghet for de minste barna. I tilvenningstiden må båndet mellom foreldre og barn brytes opp. Derfor kan det å separere de fra hverandre fremkalle angstreaksjoner og usikkerhet (Broberg et al., 2014). Drugli (2019) hevder at tilvenningstiden kan være utfordrende ikke bare for barna og foreldre, men også for personalet.

Barn blir sendt til barnehagen av forskjellige grunner. Noen foreldre vil at barnet tidligst mulig skal være sammen med jevnaldrende, andre er ferdig med permisjonen sin og må tilbake på

jobb. Det å begynne på jobb igjen kan for mange foreldre kjennes godt, mens andre føler seg tvunget til å levere fra seg barnet sitt. Dette gjør at oppstart i barnehagen for enkelte kan være en påkjenning (Broberg et al., 2014).

Barn har mange medfødte reaksjoner som kan aktiveres i kritiske situasjoner, som i dette tilfellet hvor de blir separerte fra foreldrene sine. Spesielt små barn kan reagere sterkt. Dette er på grunn av lite livserfaring, og at de har liten forståelse av at ting og mennesker kan forsvinne og komme tilbake igjen. Her kan «titt-titt, borte – borte»- lek være et godt verktøy for å lære barnet at foreldrene går og kommer tilbake igjen (Broberg et al., 2014, s.130).

Kvaliteten på tilvenningstiden er avhengig av at personalet kan anvende fagkunnskap om småbarns behov og teorier om tilknytning. Brøkker (i Drugli, Lekhal & Buøen, 2020, s.21) understreker betydningen av overgangen hjem til barnehage. Brøkker hevder at overgangens kvalitet og de erfaringer barnet gjør i denne tiden, kan få betydning også i senere faser av livet, for eksempel ved skolestart. Utrygghet og usikkerhet som varer over tid, i sammenheng med overgang til en ny situasjon, kan hemme trygghet og hvordan man fungerer i andre situasjoner i framtiden. For eksempel kan en utrygg oppstart forårsake læringsproblemer senere i livet. Derfor er det essensielt å få til en god og rolig tilvenning for alle barna.

Barnehagen skal sørge for at barnet får rom og tid til å venne seg til nye omgivelser, bygge nye relasjoner og knytte seg til andre voksne og andre barn (Utdanningsdirektoratet, 2017). Det er viktig at barnehageansatte, i møte med de minste barna, bygger gode, nære, kjærlig og stimulerende relasjoner. Små barn er nødt til å oppleve trygghet, gode muligheter for læring og riktig justering av følelser (Drugli et al., 2020, s.29).

Drugli (2019) refererer til Anny Bråthen (2016) fra Universitet i Tromsø, sin masteroppgave om *Tilvenning i barnehagen*, der presenterer hun sine erfaringer ved å ha en ukes tilvenning for de minste barna. Denne typen tilvenning ble opplevd som veldig positivt både fra foreldre og personale sin side. I denne uken måtte foreldrene være aktive og leke og stille egne barn. Det viser seg at det er nyttig for personalet å observere forholdet mellom foreldre og barn, da dette hjalp personalet med å bli bedre kjent med barna. Personalet fikk gode tips som de kunne bruke senere når denne uken var over. Videre presenterer Drugli (2019) en annen tilvenningsmodell som kalt «Lekestue», som ble prøvd i Danmark. Den foregår slik at barnehager inviterer barn og foreldre på flere besøk til barnehagen i fire-fem måneder før barnehageoppstart. Erfaring fra dette viser at det kan være til hjelp både for barn og foreldre i oppstartstiden. Tilvenningstiden i Norge varierer, og det er store forskjeller blant de ulike barnehagene. Barnehagene benytter

forskjellige metoder, men de fleste praktiserer en tre dagers tilvenning. Dette kan fungere bra hvis barnet har vært på besøk i barnehagen flere ganger før oppstart, men kan ellers være for kort tid til å bli kjent med nye personer (Drugli 2019, s.133). Abrahamsen (2015, s. 147) understreker at siden barn har forskjellige personligheter, og står de dermed ikke likt med hensyn til modenhet. Derfor kan den tradisjonelle tre-dagers tilvenningen være bra for noen, men ikke for alle.

Tilvenningstiden blir også ulik for barn fra familier som akkurat har flyttet til Norge, da disse vil erfare en dobbel tilvenningsprosess ved barnehageoppstart. Dette fordi de skal lære mye nytt ikke bare på den sosiale arena, men må også forholde seg til nye normer, praksiser og språket i en ny kultur (Picchio & Mayer i Drugli et al., 2020).

2.3 Primærkontakt

Lene Lind fra Danmark var en av bidragsyterne for utvikling av ideen om at hvert barn i barnehagen skal ha en primærkontakt eller såkalt kontaktperson. Denne ideen ble kalt primærkontaktmodellen og ble innført i 1990-årene. Modellen er basert på tilknytningsteorien, og mange av de norske barnehagene praktiserer den i større eller mindre grad. Primærkontakt er en person som har ansvar for å etablere en god og nær følelsesmessig relasjon til et enkelt barn, samt å skape en god relasjon med barnets foreldre (Drugli, 2019).

Hvis et barn har bygget en trygg relasjon til en voksen, kan dette forholdet hjelpe til å etablere kontakt med flere voksne samt å utforske barnehagemiljøet (Drugli, 2019). Samspill mellom primærkontakt og foreldre har en stor betydning i overgangen fra hjemme-tilværelsen til barnehagen, de må danne tillit og respekt til hverandre. Foreldre sitter med stor kunnskap om barnet sitt. I barnehagen vil de møte en kontaktperson med pedagogisk kunnskap og barnehagen som institusjon. Hvis forholdet mellom disse ikke er bra, kan overgangen bli vanskelig (Drugli et al., 2020).

Likevel er det noen barnehager som ikke velger å bruke modellen med en primærkontakt for hvert barn. Begrunnelsen er at alle i personalet skal engasjere seg i tilvenningen av barnet, og at barnet skal kjenne seg trygg med alle de voksne på avdelingen (Broberg et al., 2014). Dette er ikke i samsvar med Drugli et al. (2020) som hevder at det er enklere for én voksen å gjøre seg kjent med ett nytt barn, enn å forholde seg til flere nye på en gang. Og det samme skjer

andre veien, det er lettere for et barn å forholde seg til en ny voksen enn til mange nye i begynnelsen.

2.4 Overgangsobjekter

Overgangsobjekt er et begrep som ble introdusert av Donald Woods Winnicott (1918-1971) som var en psykoanalytiker fra Storbritannia. Han var opptatt av barns utvikling og barns forskjellige tilknytningsforhold (Store Norske Leksikon, 2020). Winnicott hevder at overgangsobjekt er noe som barn ikke kan skilles fra i overgangsperioder. Et overgangsobjekt kan være en ting, noen ritualer eller rutiner som for barnet har en spesiell verdi (Abrahamsen, 2015). Når et barn skilles fra foreldre, kan slike overgangsobjekter, som for eksempel en sutteklut, en smokk eller en bamse, være viktig. Winnicott (i Drugli et al., 2020) hevder at et overgangsobjekt kan hjelpe barnet med å lage et indre bilde av foreldrene selv om de ikke er fysisk til stedet. Abrahamsen (1997) mener at dette skjer fordi barnet forbinder objektet med noe hyggelig, gjerne med det som er eller skjer hjemme. Dette hjelper barnet å håndtere separasjonen fra foreldrene sine, og de eksisterer som et symbol i følelsesmessige opplevelser som barnet har erfart med foreldrene sine.

Winnicott påpeker at voksne skal være behjelpelige, og at det skal legges til rette for at overgangsobjekter blir tilgjengelige for barnet og at disse kan brukes etter behov. Personalet skal vise forståelse for at barnet vil holde de indre bildene av sine foreldre gjennom hele barnehagehverdagen (i Haugen et al., 2018).

2.5 Foreldresamarbeid

Et godt foreldresamarbeid er en nøkkel til at et barn skal kunne trives i barnehagen. Birthe Ravn (i Glaser, 2018) forklarer at når to mennesker i respekt for hverandres forskjeller på alle felter, jobber mot samme mål, snakker vi om samarbeid (i Glaser, 2018). Hvis foreldre snakker positivt om barnehagen, vil også barnet etablere et godt bånd med barnehagen og de ansatte. Derfor er det å ha en god kontakt med foresatte en viktig ting som barnehagen skal legge til rette for. Foreldrene på sin side, må støtte barnehagen. Dette kan for eksempel gjøres gjennom

å synge de samme sangene hjemme, lese de samme bøkene, eller prøve å ha liknede rutiner (Ansari & Gershoff i Drugli et al., 2020).

Barnehageloven inneholder Stortinget sine bestemmelser som er fastsatt i Rammeplan for barnehager, som alle barnehager må drives etter. Rammeplanen sier blant annet at barnehagen sammen med hjemmet skal ta vare på barnas behov for omsorg i lek og i allsidig utvikling. Barnets beste er et felles mål, og det er et felles ansvar. Videre er det nevnt at barnehagen skal tilrettelegge for en god dialog med foresatte (Utdanningsdirektoratet, 2017, s.29). Godt samarbeid gir foreldre en sikkerhet om at barnet er i gode hender, samtidig muligheter for medvirkning. Det finnes to typer samarbeid. Det formelle samarbeidet omtaler alt som er planlagt, dette kan være foreldremøter og møter av andre grunner, dugnader eller foreldresamtaler, besøk i barnehagen eller hjemmebesøk (Glaser, 2018). De fleste barnehager holder et foreldremøte for alle nye foreldre på våren før barnet starter opp, men noen velger å ha det første møtet på høsten. Mange foreldre er positive til å bli invitert til foreldremøte før barnehagestart. Dette er fordi at det er hyggelig å møte andre foreldre og ikke minst fordi det er fint å få diverse informasjon før barnet starter i barnehage (Drugli et al., 2020). Det uformelle samarbeidet omtaler alt som ikke er planlagt. Som for eksempel samtaler i levering og hentesituasjoner eller spontane samtaler på foreldrekaffe og liknende samlinger (Glaser, 2018). En daglig informasjon som kan gis både skriftlig og muntlig, har en betydning, særlig for førstegangs foreldre. Disse samtalen med foreldre ved levering og henting gir god og viktig informasjon fra dagen i barnehage, samt om det som skjer hjemme og som kan påvirke barnets form. En god kontakt med foreldre skaper en sammenheng mellom barnehage og hjem (Drugli et al., 2020, s.55).

3. Flerkulturelle familier i norske barnehager

I dette kapittelet skal jeg i lys av den utvalgte faglitteraturen presentere flerkulturelle miljøer i norske barnehager og samarbeid med foreldre med flerkulturell bakgrunn. Videre vil jeg belyse betydning av personalets holdning til mangfold og dets ressurser i barnehagens hverdag, og flerkulturelt perspektiv på foreldresamarbeid.

3.1 Flerkulturelt miljø i norske barnehager

Grunnet globaliseringsprosesser finnes det i befolkningen i Norge i dag mange mennesker med store språklige, kulturelle og religiøse forskjeller. Ordet kultur har mange betydninger, men beskriver som regel levemåter, verdier og normer for atferd som befolkning har tatt i besittelse og tar med seg videre med noen forandringer til neste generasjon. Kritikken mot denne oppfatning av kulturbegrepet er at den er for statisk og uforanderlig. Dette er fordi det tar ikke mye hensyn til endringer og fornyelser, og individer er sett som passive mottakere av kultur i hele prosessen. Gerd Baumann (i Gjervan, Andersen, Bleka, 2012, s. 18) presenterer et nyere syn på kultur, og beskriver kultur som en prosess i stadig forandring. Baumann påstår at kultur ikke kan sammenlignes med en kopimaskin, som gjentar seg selv uten endringer. Det vil si at kultur er noe levende som er i en stadig prosess.

Begrepene flerkulturelt eller multikulturelt brukes ofte for å omtale det norske samfunnet. Ordet flerkulturell brukes når det snakkes om én eller flere kulturer. Et flerkulturelt samfunn kan forstås på to ulike måter. Den ene er basert på den norske befolkningen som har bakgrunn i ulike religioner, kulturer og språk. Denne oppfattelsen viser at Norge alltid har vært et flerkulturelt land, men økende innvandring har bidratt til større mangfold enn før. I Norge har det alltid fantes minoritet som samer, tatere, romanifolket og kvener. Disse folkene har ført til et språklig, kulturelt og religiøst mangfold. Noen hevder at disse befolkningene har møtt lite forståelse eller respekt i det norske samfunnet. Et eksempel på dette er at i årene 1850-1965 ble samene tvunget til å skrive og snakke norsk på skolen (Gjervan et al., 2012, s.19). Den andre forståelsen av et flerkulturelt samfunn er i politisk forstand. I dette tilfellet omfatter begrepet en folkegruppe som fører en politikk med en flerkultur som mål. En avgjort innstilling til dette er at samfunnet i stor grad er påvirket av mangfold i språket, religion og kultur. En slik forståelse er en positiv holdning som fører til rettigheter blant annet rundt språket og kultur for nasjonale minoriteter, som det samiske samfunnet og andre minoritetsgrupper. Selv om ulik behandling av forskjellige folkegrupper fortsatt forekommer, er det hendelser som tyder på en større aksept og forståelse av det flerkulturelle miljøet og mangfoldet (Gjervan et al., 2012, s.19).

Som nevnt innledningsvis viser Statistisk sentralbyrå at 18,5% av befolkning i Norge er innvandrere (Statistisk sentralbyrå, 2021). I barnehagen betyr det at mangold og variasjoner setter preg på hverdagen. Forskjellige livssyn, nasjonalitet, språk og kulturelle verdier lever blant familier, barna og personalet (Glaser, 2018, s.15). En barnehage hvor det er minoritetsbarn omtales som en flerkulturell barnehage (Gjervan, 2006, s.7). Uansett forståelse av flerkulturelle

familier skal barnehageansatte respektere mangfold. Barnehagen skal sørge for at mangfoldet blir synlig, at det blir satt pris på, samt at barna skal erfare forskjellige tanker, måter å handle og leve på. I det pedagogiske arbeidet skal mangfold brukes som en ressurs og barna skal styrkes, støttes og oppfølges på bakgrunn av individuelle eller kulturelle prinsipper (Utdanningsdirektoratet, 2017, s.9).

«Barnehagen skal legge til rette for kulturmøter, gi rom for barnas egen kulturskaping og bidra til at alle barn kan få oppleve glede og mestring i sosiale og kulturelle felleskap.» (Utdanningsdirektoratet, 2017, s.9).

3.2 Personalets holdning

I boka *Se mangfold! Perspektiver på flerkulturelt arbeid i barnehagen* (2012) beskrives arbeidet i barnehagen som krevende, hvor ansatte må forholde seg til ulike mennesker med forskjellige forventninger, erfaringer, forutsetninger og behov. Barnehagen skal ivareta et språklig og kulturelt mangfold, og i denne sammenheng er det viktig å heve kompetansen hos personalet. Personalets holdninger og verdier rundt flerkulturelle samfunn påvirker måten foreldrene blir møtt på. Det viser seg at barnehager som har eller har hatt tospråklige ansatte i grunnbemanning har gode forutsetninger til å imøtekomme foreldre med minoritetsbakgrunn. Dette fordi det å møte andre med samme kulturelle eller språklige bakgrunn vil betrygge mange foreldre (Gjervan et al., 2012).

Videre i overnevnte bok viser forfattere til en norsk forsker Marie Louise Seeberg (f.1963) og hennes doktorgradsarbeid hvor hun gjorde en klassestudie i Oslo og i Amsterdam. Fokuset i studiene var hvordan klassene framstår i et flerkulturelt samfunn, og hvordan personalet møter elever og foreldrene. Det viser seg at i Nederland spiller toleranse og frihet en stor rolle, mens det i Norge er likhet som er viktig i møtet andre mennesker. Gjervan (et al., 2012) trekker dette parallell til barnehage-hverdag, hvor det også er en slik tendens. Deretter sier forfatterne at man kan høre både i media og fra ansatte i barnehager at samarbeid med minoritets foreldre oppleves som vanskelig, de kommer ikke på foreldremøter, de viser lite interesse i barnas liv og liknende. Det er krevende og samarbeidet med foreldre som er annerledes fra en selv, akkurat noe av det samme Marie Louise Seeberg viste fram (Gjervan et al., 2012). Ifølge Gjervan (et al., 2012, s.93-95) setter personalet søkelyset på feil side, de skal heller prøve å finne fram gode metoder for å vekke interesse hos foreldre til deltagelse, i stedet for å antyde at de er uengasjerte i

samarbeidet. Personalet har et ansvar og en oppgave i å sørge for at barnet med foreldrene sine klarer å finne seg til rette i samfunnet og få gode vilkår for å leve i Norge (Thorsen & Winje, 2013).

3.3 Mangfold som et ressursperspektiv

Mangfold er noe vi erfarer i hverdagen i barnehagen og i samfunnet generelt, og det er kanskje mer synlig i dag enn for noen år siden. Thorsen og Winje (2013) presenterer tankene til Rune Larsson, en professor i religionspedagogikk fra Sverige. Han uttalte at «*Framtiden har ikke sitt forbilde i fortiden. Den er annerledes og dermed kan det reageres med uvisshet, angst, fluktforsøk eller med forventning, håp eller nysgjerrighet*» (Larsson sitert i Thorsen & Winje, 2013, s.46). Med dette mener han at mangfold bør ses på som en mulighet og som en rikdom. Videre snakker han om folkets bevissthet rundt det store ansvaret som ligger både på foreldre og barnehageansatte. De må forstå og imøtekomme mangfold på en nyttig måte. Personalets holdning rundt refleksjoner om mangfold som fenomen avgjør hva slags hjelp kan vi tilby i ulike sammenhenger. Det viktigste, ifølge Larsson, er at mangfold må anerkjennes som ressurs, fordi dette er realiteten (Thorsen & Winje, 2013, s.46). Dette vises også i Rammeplanen for barnehagen (Utdanningsdirektoratet, 2017), der står det at mangfold skal brukes som en ressurs i barnehagen. Styrking og støtte av barna må foregå med hensyn til deres bakgrunn. Ulike verdier, livssyn og religion skal synliggjøres av barnehagen, og det må bli rom for åndelige aspekter. Det er personalets ansvar for å utvikle respekt, interesse og toleranse og imøtekomme ulike mennesker (Utdanningsdirektoratet, 2017, s.9).

Gjervan (2006) skriver at bruk av mangfold som en positiv utfordring og en ressurs kan i noen tilfeller være et problem, noe som kan påvirke det pedagogiske arbeidet i barnehagen. Alt er avhengig av ledelsen og personalet. Er det tatt hensyn til mangfold i det pedagogiske arbeidet, dagens innhold og organisering, kan vi påstå at personalet kan se på det som en ressurs. En slik tilnærming gjenspeiler at ulikheter er sett som et positivt aspekt i barnehagen, at disse forstås og gjøres synlig, samt at både foreldre, personalet og barna inkluderes i det flerkulturelle felleskapet. Dessverre, som nevnt tidligere, kan enkelte syn på ulikheter være negativt, og en slik holdning påvirker ikke bare barnets positive utvikling og læring, men også kvaliteten på foreldresamarbeid og barnehagens arbeid.

3.4 Flerkulturell perspektiv på foreldresamarbeid

Mange av barnehagebarna er en del av minoritetsbefolkningen, det vil si at de kommer fra familier med en annen kultur eller språklig miljø enn majoritetsbefolkningen. I barnehagens hverdag betyr det at det vil bli ulike opplevelser av barnehagen, deres didaktikk, og at det er ulike meninger om hva er best for barnet. I den moderne og mangfoldige barnehagen er det svært viktig at barnehagepersonalet bruker tid på å bli kjent med hver enkelt forelder. Det er umulig å betrakte foreldre som en foreldregruppe med ensartede behov. Derfor er ikke lenger bruk av ett sett med rutiner aktuelt, men at man heller tar i bruk ulike metoder for å skape en like god kontakt med alle foreldre (Knopf og Swick i Drugli et al., 2020, s.47).

Samarbeid med foreldre er som nevnt en betydelig dimensjon i personalets arbeid, barnehagen ser foreldre hver dag, og dette gir en unik mulighet til samtaler (Gjervan et al., 2012, s.85). Rammeplanen beskriver foreldresamarbeid med barnehage som en forutsetning for ivaretagelse av barnets viktigste behov. Barnehagen skal vise forståelse og tilrettelegge for en god samarbeidsopplevelse. Rammeplanen viser tydelig at barnets trivsel og utvikling står som det viktigste hovedmålet (Utdanningsdirektoratet, 2017, s.29).

Glaser understreker at foreldresamarbeid er det viktigste oppgave for en pedagog. For de minste barna er hjem og barnehagen deres hele liv. Barnehagens ansatte skal skape trygghet og ha som mål å fremme utvikling, læring, mestring og glede hos alle barn, uansett språket, kultur eller religion bakgrunn. Foreldrenes trivsel og tillit til barnehagen har stor betydning for barnet. Det finnes forskning som viser at jo mer involverte foreldre er, jo bedre barnets trivsel i barnehagen (Glaser, 2018). I første tiden i barnehagen er det foreldre som har en sentral rolle for å hjelpe sine barn å akseptere den nye situasjonen. Dette er en grunn til at personalet skal skape en god kontakt og dialog med foreldre fra flerkulturelle familier en stund før barnehageoppstart (Picchio & Mayer i Drugli et al., 2020). I kapittel to har jeg beskrevet det formelle og uformelle type av samarbeid. For mange minoritetsforeldre har det uformelle samarbeid en stor betydning. Det daglige møte med ansatte og dialog ved hente og leveringssituasjoner betyr mye (Glaser, 2018).

4. Steinerpedagogikk

Den steinerpedagogiske praksisen er vokst frem på grunnlag av perspektivene Steiner la fram. I dette kapittelet velger jeg å skrive om idegrunnlaget, voksenrollen med forbilde og etterligning, samt rytme som grunnlag for tilvenningsperiode.

4.1 Antroposofi som grunnlag for Steinerpedagogikken

Antroposofien er en menneskevisdom som ble grunnlaget av Rudolf Steiner (1861-1925), som var en filosof fra Østerrike. Steiner hevder at mennesket er mer enn bare den fysiske kroppen, og i antroposofien forsøker han å beskrive dette (Steiner, 1994). Steiner bruker begrepet vesensledd, og han beskriver fire vesensledd. Det første er det fysiske legeme, det andre er livslegemet, det tredje er følelseslegemet og det fjerde er menneskets «jeg» (Paulsen, 2008). Den fysiske kroppen er underordnet fysiske lover og består av de samme stoffene og kreftene som hele den såkalt livløse verden (Steiner, 1994, s.9). Ut fra et slikt perspektiv er den fysiske kroppen bygget opp av det samme som man finner i mineralriket. Det betyr at helt like stoffer og med akkurat like lover i sammenheng med dannelse og oppløsning, påvirker både mineralriket og den fysiske kroppen til mennesket (Steiner, 1994, s.10). Livslegemet har vi til felles med alt som lever, både dyrene og planter. Livslegemet er nødvendig for at den fysiske kroppen skal eksistere. Følelseslegemet har vi til felles med dyrene. I dette legemet oppstår for eksempel lyst og ulyst, smerte, instinkter og liknende sanser. Gjennom følelseslegemet erfarer mennesket sine egne følelser og det som kommer fra andre. Den fjerde vesensledd er «*jeget*», noe bare mennesker kan ha. Steiner beskriver *jeget* som noe innerst, individuelt og uforgjengelig, han sier videre at den er i utvikling gjennom mange liv på jorden (Antroposofisk selskap, 2021). *Jeget* opplever vi i møte med andre mennesker, gjennom jeg-et føler man andres svakheter og styrker. Ingen kan si «jeg» om noen andre utenom seg selv. Mennesket utvikler seg gjennom hele livet, jeg-kraften påvirker oss via aktivitet, følelser og tanker. Menneskets ånd, sjel og kropp bæres av *jeget*. *Jeget* viser seg og virker ulikt, avhengig av livsfaser mennesket befinner seg i. I antroposofien har Steiner (1994) prøvd å beskrive at hvert enkelt individ som voksen også har mulighet til å arbeide aktivt på sin utvikling. Steinerpedagogikken bygger på det antroposofiske menneskesynet og verdiene som dette innebærer (Paulsen, 2008, s.17).

Ifølge Steiner finnes det tre sterke sjelskrefter som bor i hvert menneske. I møte med verden vekkes disse, og som pedagog skal man legge til rette for at barnet får ta i bruk disse sjelskreftene. Dette er tanken, følelsen og viljen (Steiner, 2008). Videre deler Steiner (1994) livet til hvert menneske inn i syvårsperioder. Hver av periode er et viktig livstrinn hvor det utvikler seg forskjellige områder av mennesket. Den første syvårsperiode er fra fødselen fram og inn til tannfelling som finner sted når barnet er rundt syv år. Steiner hevder at det er barnets fysiske kropp som først skal finne en form. I denne fasen oppdrar barnet seg selv gjennom å etterligne den fysiske verden. Her er det viljen som en drivkraft for etterligning. Barna etterligner oss voksne, alt det vi sier, gjør og det vi føler. Derfor skal voksne ha bevissthet om at barnet skal ha gode forbilder rundt seg (Steiner, 1994).

Rudolf Steiner hevder at når et menneske kommer til verden, har det med seg en gjemt kunnskap og klokskap. Videre sier han at hvert barn har med seg ulike muligheter, og ut ifra disse skal de lære å mestre. Derfor skal oppdragere ikke belære barnet, men de må gi muligheter til å absorbere kunnskap selv (Paulsen, 2008, s.17).

Steiners menneskesyn kan fungere som et godt grunnlag for en praksis, noe det har vært for den steinerpedagogiske praksistradisjonen. «*I de første barneårene bruker vi disse redskapene for å oppnå dette: etterligning, forbilde, god rytme og gode vaner, gode sanseopplevelser og pleie, riktig ernæring, bevegelsesmuligheter, et rikt språk og sangbruk, rom for egenaktivitet uten for mye inngrep fra den voksne, omsorg, og kjærlighet*» (Paulsen, 2008, s.18). Med dette hjelpes barnet å assosiere seg med verden, barnet kan være et selvstendig og tenkende menneske. Det viktigste for barnet i småbarnsalder er å få lov å være i fred. Slik at det kan i sitt tempo og med trygge omgivelser rundt seg, trække langsomt ut i verden.

Hovedprinsippene i steinerpedagogikken i barnehagealder er voksenrollen, med forbilde og etterligning, rytme og sanseopplevelser. De to første er relevant for min problemstilling. Derfor skal jeg utdype disse aspektene i de neste kapitlene.

4.2 Voksenrolle, forbilde og etterligning

Steiner (1994) påstår at forbilde og etterligning er to nøkkelbegreper som er svært viktige i barnets første, syv leveår. Barnet etterligner alt som finner sted i det fysiske miljøet, og gjennom denne prosessen tar barnets organer former som kommer til å være uendrende. Det betyr at hvis

det fysiske miljøet er godt, får organer en riktig form som utvikler seg riktig videre, men hvis den fysiske omgivelsen er negativ danner organer seg i uriktige former, og videreutvikles i en feil retning. Derfor sier Steiner at oppdragere må være bevisst på barnets etterligningsevne (Steiner, 1994, s.20). Steinerbarnehager legges derfor stor vekt på at både barna og foreldre skal oppleve at det er godt å komme inn i barnehagen. Tanken med det fysiske miljøet er at barna skal føle varmen og trygghet i rommene. Tryggheten skapes ved å velge rolige farger og enkle former. Dette er grunnen til at alle steinerbarnehager velger farger med harmoni i, god plass, gode sovemuligheter, leker som er laget av naturlige materielle, enkle bildebøker, og en lun belysning i rommene. Et godt miljø er en viktig faktor som er med det praktiske med på å skape en god hverdag for barna (Paulsen, 2008, s. 92).

Arve Mathisen (2016), som har skrevet mye om steinerpedagogikken og undervist lenge på Steinerhøyskolen, skriver at etterligning har hatt en sentral rolle i pedagogikken allerede i antikkens tider. Spesielt kjent er begrepet mimesis som betyr imitasjon og som ble innført av Aristoteles. Deretter presiserer Mathisen at for å lære hva som helst, for eksempel å stå på ski, eller snakke andre språk må man etterligne først. Det vil si at ingenting skjer uten etterligning. Steiner (1994) hevder at etterligning er den viktigste kraften for barnets læring og utvikling, og at barnets nære voksne sitter med et stort ansvar. Dette er fordi barnet etterligner ut ifra sine evner og behov, men også ut ifra sitt perspektiv. Steiner beskriver de minste barnas sanseinntrykk som dypt virkende helt inn i barnets kropp.

I antroposofisk pedagogikk vektlegges den voksens rolle og deres arbeid. Barnet i førskolealder lærer gjennom å tilbringe tid med trygge voksne, og deres forbilder som barnet intuitivt etterligner. Av den grunn forventes det at voksne handler med kjærlighet, varmen og at den voksne er til stedet. Barnets relasjon med nære og stabile voksne, er deres nødvendige behov, som skaper viktige fundamenter for senere psykisk helse. Derfor har oppdragerens arbeid og måter den utgjør arbeidet sitt på, en stor betydning for barnets læring (Thorjussen, 2018, s.11). Etterligning og forbilde er også vesentlige for at barnet kommer seg inn i sine omgivelser hevder Steiner (1994).

«Man oppdrar og veileder barnet ikke kun gjennom det man gjør, men også gjennom det man selv føler og det man selv tenker.» (Steiner i Thorjussen, 2018, s.13).

Barnet fornemmer våre følelser og tanker på likt nivå som våre handlinger. Det sanser og etterligner voksne. Det er en etterligning som skjer på det sjelelige plan. Barnet sanser

stemningen rundt seg, selv om det ikke kan skjønne eller følge det vi tenker og føler (Paulsen, 2008, s.38).

Barnet fra null-tre år er som et stort sanseorgan. Det opplever sterkt alle inntrykk som det får utenfra. Paulsen poengterer at vårt samfunn lever i hektiske tider, hvor alt skal planlegges, det finnes nesten ikke rom til fritid, hverken for barn eller for voksne. Barn er utsatt for mange sansefølelser, noe som medfører at vi i barnehagen må ha bevissthet om hva barnet har behov for (Paulsen, 2008, s. 35). Voksne i steinerbarnehager må være bevisste på deres rolle og dets betydning for det lille barnet (Mathisen, 2016). Derfor setter steinerpedagogikken stor pris på voksne med evne til refleksjon og selvutvikling som en form for selvoppdragelse. Voksne bygger gjennom en estetisk følelsesmessig begeistring, oppmerksomhet for barnets behov og uttrykk, humør og glede, og kunstnerisk interesse gode relasjoner og følelsesmessige bånd med hvert enkelt barn (Thorjussen, 2018, s.12).

Paulsen (2008, s. 19) skriver at de tre første årene er de viktigste, og at alt som skjer i denne perioden har stor betydning for resten av barnets liv. Barna tilegner seg mange ferdigheter, som å gå, snakke og tenke. Aller viktigste for barnet er foreldre og omsorgspersoner. Det er de som er ansvarlige for at alle primærbehovene blir dekket.

4.3 Rytme

Steiner vektlegger betydning av daglig og årlig rytme, han sier at de virker dypt i barnets stoffskifte, helt inn til oppbygningen av de indre organer. I denne forbindelse påstår Steiner at det å sørge for at barnet har en god rytme i sine første syv leveår er den viktigste oppgaven for oppdrageren (Steiner i Brochmann, 1998, s.16). Rytme er et viktig hjelpemiddel i barnets oppdragelse. Den gir barnet trygghet og forutsigbarhet. Rytmen finner vi i naturen, og i alt som lever og vokser. Paulsen (2008, s. 65) beskriver disse som viktige elementer som påvirker menneskets utvikling, og at disse må bli brukt som metodikk i barnets oppdragelse. Ved bruk av naturens rytmer er det mulig for oppdragere å legge til rette for en god og harmonisk dagsrytme. Videre skriver Paulsen at en rytmisk og forutsigbar hverdag gir barnet stor trygghet, og påvirker positivt utvikling og oppvekst hos barnet. Derimot vil en urytmisk hverdag virke forstyrrende på barnet.

En god dagsrytme i steinerbarnehagen må bestå av en veksling mellom ulike kvaliteter som kommer igjen og igjen i et bestemt mønster, som for eksempel hvile og søvn. Rytmen har stor

betydning skriver Paulsen (2008, s. 69), men hun påpeker samtidig at det er like viktig å gi barnet rom for noen spontane handlinger. Dette er likevel noe man trenger ikke å tenke på før man ha oppnådd en god hverdagsrytme. Dagsrytme i steinerbarnehagen er laget ut ifra barnets individuelle behov, og ansatte må ha tålmodighet, fordi det kan ta sin nødvendige tid. Paulsen (2008, s.69) gir et råd om at jo mindre barnet er desto mindre aktiviteter skal hverdagen inneholde. Dette er fordi det er mange nye ting de minste barna må forholde seg til. For eksempel noen få daglige aktiviteter, og selve utforskning av sine ferdigheter kan allerede være nok for de minste barna.

Dagsrytmen på en småbarnsavdeling består av frokost, frilek inne/ute, stell, lunsj, massasjestund, sovetid, vekketid, stell, frukt og frilek igjen før barnehagen stenges. En ukerytme består av forskjellige aktiviteter som utføres bestemte dager. Årsrytme er preget av naturens gang, det markeres med pynt på årstidsbord og med fest (Paulsen, 2008, s. 83). Festene er forbundet med årstider og naturens løp. Inspirasjon til forskjellige temaer til fester, og måter å være sammen med barna på finner vi også i naturens skifte (Brochmann, 1998).

Dagsrytme i steinerbarnehager hvor det gjentas både sanger, aktiviteter og overgagsritualer er til for å danne trygghet hos barna i den første tilvenningsperiode. I forbindelse med dette er det viktig å tenke individuelt på hvert barn og hver familie, og på deres individuelle behov. Tilvenningstiden må ta sin nødvendige tid, og barnas behov må tas på alvor (Thorjussen, 2018, s.45).

5. Drøfting

For å besvare min problemstilling «Hvordan kan steinerbarnehagene tilrettelegge for en trygg tilvenningsperiode for de minste barna fra flerkulturelle familier?» ønsker jeg belyse temaet fra flere sider. Dette vil jeg gjøre dels med utgangspunkt i de teoriene jeg har presentert, og dels på grunnlag av mine egne erfaringer fra arbeidet i en steinerbarnehage.

5.1 Hvorfor og hva er utfordrende for flerkulturelle familier når barn starter i barnehagen?

Med bakgrunn i pedagogiske teorier ser man at det er mange mål som skal oppnås i løpet av tilvenningstiden. Barna skal venne seg til nye rutiner, nytt personale samt klare å være uten foreldre i barnehagehverdag. Alt det nye som skal læres er grunnen til at tilvenning i barnehagen er beskrevet som en stor overgang for alle barn, foreldre og personalet. Picchio & Mayer (i Drugli 2020) påstår at barn fra flerkulturelle familier som er nye i Norge vil erfare en dobbel tilvenningstid. Ut ifra dette lurer jeg på hvorfor og hva som er utfordrende for flerkulturelle familier? Jeg kom til Norge for fjorten år siden, og ut ifra mine opplevelser kan jeg trekke fram at når man kommer til et fremmed land møter man noe nytt som kan sammenlignes med en medalje. På den ene siden er det spenning og begeistring for alt det nye, og man vil imøtekomme den nye kulturen med respekt og lære språket. Den andre siden av medaljen presenterer det skumle, redsel for hvordan man blir møtt, og hvordan min kultur blir akseptert av mennesker her i landet. Det tar alltid tid å bli kjent, og lære seg å leve i det nye samfunnet. Glaser (2018) sier at barnehagen er preget av religiøse, kulturelle og språklige forskjeller blant personalet, barna og deres familier. I barnehagen hvor jeg jobber ser vi at mange nye familier ofte trenger hjelp med språket. I tillegg trenger de hjelp til å forstå mye av det som for oss er naturlige ting. Det kan være helt enkle kulturelle normer som det at barna sover ute uansett årstid og derfor trenger klær til allslags vær. Det kan også gjelde uvant mat og spisekultur. Dette bekrefter Piccho & Mayer (i Drugli et al., 2020). De hevder at i tillegg til sosiale normer er det også kultur og praksiser som flerkulturelle barn og deres familier må bli vant til.

I denne sammenheng er det viktig å ta fram en essensiell betydning av personalets holdning til mangfoldighet. I barnehagen ser vi i tilvenningsperioden at familier med flerkulturell bakgrunn ofte er usikre. Noen er fortvilet over våre normer, noen kommer med store krav og forventninger, men svært mange er bekymret og redde for hvordan deres barn skal klare seg. Her er vår måte å imøtekomme disse familie helt avgjørende. Viser personalet forståelse og respekt for mangfold, blir disse foreldrene møtt med empati og god veiledning, får vi fort deres tillit og vi oppnår et godt samarbeid. Dessverre viser forskning at noen mennesker i Norge har vanskelig for å akseptere andre når det oppstår ulikheter (Gjervan et al., 2012). En slik holdning kan i en stor grad forstyrre tilvenningsperioden. Dette er fordi den kan forhindre samarbeidet med foreldre, og et dårlig foreldresamarbeid påvirker igjen barnets trivsel i barnehagen. I forbindelse med personalets holdning er det viktig å huske at barna sanser stemningen rundt

seg, våre tanker og følelser (Paulsen, 2008). Hvis holdningen blir negativ kan det føre til en urolig stemning i hele barnegruppen, noe som er svært uheldig i en overgangsfase.

Utdanningsdirektoratet (2017) skriver at mangfoldighet skal respekteres og synligjøres, og i tillegg skal den brukes som en ressurs. Likevel har jeg selv erfart gjennom min egen praksiserfaring at det ofte er for lite kunnskap om flerkulturelle miljøer for å kunne fullføre kravene som er gitt oss fra Utdanningsdirektoratet. Dette kan være en grunn til at det er utfordrende for flerkulturelle familier å komme inn i barnehagens miljø. For at barna skal få oppleve glede og mestring, er det viktig at personalets kompetanse heves i dette emnet (Gjervan et al., 2012). Hvordan kan dette gjøres? Et eksempel kan være å studere og reflektere rundt dette. Andre ting som er viktig er å bruke ressurser man har i grunnbemanning. Det er forsket på at foreldre er mye tryggere når de møter en barnehage hvor det jobber noen som har samme kultur eller som snakker samme språk som dem (Gjervan et al., 2012). Det at det er flerkulturell bemanning i barnehagen der jeg jobber er nyttig for språkforståelse, kulturforståelse og forståelse rundt sosiale normer. Dette gjelder ikke bare i lys av foreldresamarbeid, men også i barnets hverdag i barnehagen.

5.2 Hvordan kan steinerpedagogikken bidra til å hjelpe flerkulturelle barn, hva er eventuelt utfordrende og hva kan styrkes i et slikt arbeid?

Som presentert i kapittel to er tilvenningstiden en lang prosess som krever mye innsats både fra foreldrene og fra personalet. Til tross for dette praktiserer mange norske barnehager kun en tre dagers tilvenningsperiode (Drugli, 2019). I forbindelse med dette undrer jeg på om tre dager med foreldre til stedet kan være nok for et lite barn? Jeg har vist til litteraturen som gir oss mange motargumenter til denne praktiserte tilvenningsmetoden. For det første viser det seg at i denne perioden kan barnet reagere med angst og usikkerhet, og dette skjer fordi barnets bånd med foreldre brytes. For det andre bruker små barn tid til å knytte seg til sine betydningsfulle personer (Broberg et al., 2014). Utdanningsdirektoratet (2017) slår dog fast at det er barnehagen som har ansvar for å gi både rom og tid til barnet i tilvenningsfasen. Slik jeg tolker det er hver enkelt barnehage ansvarlig for lengden på tilvenningstiden. Det er verken noen lov eller retningslinjer som gir presise detaljer om tilvenningsfasen. I tilfeller hvor personalet, barna og foreldre kun har hatt tre dager på å venne seg til hverandre, er det liten mulighet for å etablere et bånd med foreldre eller barnet. Barnet blir ikke bare lei seg, men gjerne veldig sint og det

gråter mye. Dette bekrefter Borberg (et al., 2014) som skriver at det er en voldsom opplevelse å bli separert fra foreldrene sine. I steinerbarnehager er det barnets individuelle behov som står sentralt i overgangsfasen. Behovene må tas på alvor, og tilvenningstid må ta sin tid (Thorjussen, 2018). I barnehagen hvor jeg arbeider i, får familier med flerkulturell bakgrunn tilbud om å komme på besøk lenge før barnehageoppstart. Det kan her trekkes paralleller til lekestua-modellen, som er presentert i Drugli (et al., 2020). I denne type praksis oppleves overgangsfasen som rolig, og i et langsomt tempo kan vi gjøre oss kjent med barnet og deres foreldre.

Forskning viser at for at barn skal trives i barnehagen må foreldrene snakke positivt om barnehagen (Ansari & Gershoff i Drugli et al., 2020). Jeg tenker at for å snakke positivt om noe, må man ha et positivt inntrykk av det man snakker om, i dette tilfellet av barnehagen. Dette tilsier at hvis foreldre skal trives, må de ha en god dialog med barnehagen. Jeg undrer derfor på hva barnehagen kan gjøre for at det blir en god dialog med foreldre fra flerkulturelle miljø? Knopf og Swick (i Drugli et al., 2020) hevder at det er viktig med forskjellige metoder for å oppnå en like god dialog med alle foreldre. Dette rådet bør tas på alvor. I norske barnehager er det mange barn fra minoritetsbefolkninger. Dette innebærer at mange har ulike behov, og derfor er det viktig å la rutiner rundt tilvenning være mer fleksible enn ellers. Det høres ut som en lett ting å gjennomføre. I praksis er det derimot ikke alltid like enkelt. Dette fordi i stedet for å finne fram gode metoder, er det lettere å si at det er vanskelig å samarbeide med flerkulturelle foreldre (Gjervan et al., 2012). Kan det hende at grunnen til dette er tradisjoner i rutiner som er vanskelig å forandre på? Eller skjer det fordi ikke alle blant personalet i barnehagen er bevisste på ansvaret som Utdanningsdirektoratet (2017) gir oss om å legge til rette for en god dialog med foresatte? Dette er et spørsmål jeg ikke har undersøkt og jeg kan derfor ikke gi noe presist svar. Men likevel ser jeg for meg et behov for å ta fram det Steiner (1994) sier om voksenrollen i barnehagen. Hver voksen som individ har muligheter til å arbeide med sin egen utvikling. Det betyr at ingen står fast, alle har mulighet å lære noe nytt. I løpet av tretten arbeidsår i en steinerbarnehage har jeg sett at det jobbes mye med voksenrollen. Dette gjøres gjennom studier, på kollegiemøter enten annen hver uke, eller hver uke. Gjennom refleksjoner jobbes det mye med selvutvikling som en form for oppdragelse. Et slik arbeid vekker bevissthet rundt ansvaret vi sitter med. Jeg tenker at jeg kan også være imøtekommen overfor barnehageforeldre som er ulike fra meg selv.

Drugli (2019) skriver at små barn er nødt til å knytte seg til omsorgspersonene ellers så klarer de ikke å overleve. For at tilvenningsprosessen skal bli lettere er det viktig at barn bygger gode og trygge relasjoner med ansatte. På bakgrunn av dette lurer jeg på hvordan barn kan bygge en

trygg og god relasjon med ansatte i barnehagen? I denne sammenheng ser jeg for meg at det er riktig av barnehager å bruke primærkontaktmodellen. Primærkontakten har et stort ansvar for å bygge en nær, følelsesmessig relasjon til det bestemte barnet, samtidig som den skal sørge for en god relasjon med foreldre (Drugli, 2019). I forbindelse med dette hevder også Steiner (1994) at relasjon med nære voksne er en del av barnets nødvendige behov. I tillegg hevder Bowlby (i Abrahamsen, 1997) at en omsorgsperson skal fungere som en trygg base som barnet alltid finner når det blir usikker eller redd. Dette opplever vi i steinerbarnehagen som jeg jobber i, derfor ser vi viktigheten av at voksne har omtrent sine faste plasser på gulvet for å betrygge barna at den trygge personen er der i tilfelle behov. Likevel har jeg i praksiserfaring erfart noen ulemper med kontaktperson. Noen ganger kan primærkontakt være et hinder for at barnet får utforske miljøet og blir kjent med andre barn og voksne. Barnet blir hengende på sin spesielle voksne hele tiden, og klarer ikke slippe tak. Det er gråt når den voksen må gå på do, og etter hvert hjem. Derfor er det viktig at ansatte er bevisste på hva som er intensjonen med å bruke primærkontakt slik at ansatte hjelper barnet å etablere seg i miljø og med andre barn. I barnehagen min ser vi at en tilknytningsperson er betydningsfull for hver familie. En person som sørger for en god kognitivt og omsorgsmessig kommunikasjon er spesielt viktig i oppstarts fasen for flerkulturelle familier. Samtidig er det viktig at alle på avdelingen klarer å favne familien, det er til stor hjelp at alle medarbeiderne er kjent med bakgrunn, historikk til hver familie, slik at det blir lettere etter hvert å bygge god relasjon med selve barnet. Barnehagens felles bevissthet om nye barn er en viktig faktor, som hjelper å skape en trygg og forutsigbar hverdag til hvert enkelt barn.

Som jeg har skrevet om i kapittel 2 finnes det noen barnehager som ikke bruker primærkontaktmodellen for hvert barn, og tanken med dette er at barnet skal bli kjent med alle de voksne på avdelingen. De begrunner denne tanken med at alle i personalet bør engasjere seg i tilvenningen til hvert enkelt barn, og at barnet skal bli trygt på alle voksne på avdelingen (Broberg et al., 2014). Sett i lys av teorien om hvordan barn bygger relasjoner til voksne som Bowlby skriver om, mener jeg at denne metoden ikke er et optimalt valg. Det er derimot lettere for et barn å forholde seg til én voksen, og enklere for en voksen å bli godt kjent med et barn enn flere på en gang (Drugli et al., 2020). Å bruke en slik metode kan bidra til at overgangsperiode kan ta mye lengre tid, og det kan videre senke kvaliteten på tilvenningstiden som er svært viktig og påvirker barnet senere i livet (Drugli et al., 2020).

Jeg har beskrevet i kapittel to at overgangsobjekter er en viktig ting som hjelper barnet i separasjonstiden fra foreldrene sine. Winnicott hevder at barn ikke må skilles fra overgangsobjekter i overgangsperioden (i Abrahamsen, 2015). I barnehagen min opplever vi at

overgangsobjekter er til stor nytte, særlig i vanskelige situasjoner når barn blir urolige og utrygge. Også her, som med primærkontakt, kan et slik objekt i noen tilfeller stoppe barnet fra å utforske verden eller utviklingen generelt. Likevel er disse objektene viktig å bruke, og det trenger ikke å være noe som er synlig. Vi opplever at for flerkulturelle barn kan for eksempel ritualer eller sanger/vers hjelpe mye med å speile et indre bilde av det som er trygt og godt. Men også måltider som er gjenkjennelig for det lille barnet, samt å spise det sammen, kan virke veldig betryggende.

Et viktig aspekt som brukes i steinerbarnehager for å gi trygghet til alle barn, men spesielt til de med flerkulturell bakgrunn er rytme. Steiner (i Brochmann, 1998) påstår som tidligere nevnt at rytme virker dypt i barnets stoffskifte, helt inn til de indre organer. Rytme gir forutsigbarhet, dette er noe vi erfarer særlig hos barn som ikke forstår det norske språket da de gjennom rytme skjønner hva som kommer til å skje. De opplever ro og trygghet. Ut ifra dette kan det hevdes at i en urytmisk hverdag klarer ikke små barn å finne seg til rette. Paulsen nevner hvor viktig det er med få aktiviteter på en småbarnsavdeling. Her er utforskning av egne ferdigheter nok for små barn. I tillegg kan barnet oppleve sterkt alle inntrykk det får. Derfor er det viktig å ikke ha stressende voksne rundt seg. Vi ser at særlig for barn med flerkulturell bakgrunn er det en stor fordel å ikke ha det hektisk med alt annet som må gjøres. De trenger tilgjengelige voksne, som gir trygghet og viser forståelse, og de har stort behov for god tid og rom for å kunne utforske miljøet rundt seg.

En betydelig dimensjon i tilvenningstiden i barnehagen er foreldresamarbeid. Gjennom en god dialog med foreldre bygges det stabilt fundament for barnets trivsel. Det er foreldre som i hovedsak skal hjelpe barnet å akseptere den nye situasjonen. I forbindelse med dette er det viktig at barnehagen sørger for et godt samarbeid med foreldre. For å oppnå dette kan det være behov for hjelp av tolk. Derfor er det viktig å begynne i god tid før barnehageoppstart sier Picchio & Mayer (i Drugli et al., 2020). Dette gjør vi som jeg har nevnt tidligere på min arbeidsplass. Familier kan komme på flere besøk til barnehagen. På en slik besøksdag ved hjelp av tolk eller flerkulturelle ansatte, forklarer vi hva dagen i barnehagen består av, hva barnehagelivet er i det hele tatt, vi orienterer om hva tilvenningsfasen vil innebære, hva som vektlegges i barnehagen generelt, og ellers annen praktisk informasjon. Vi opplever at det å bruke god tid på slike forklaringer i forkant gjør samarbeidet lettere, og legger grunnlag for en god, tillitsfull og respektfull relasjon med hver enkelt familie. Foreldre føler seg sett, og personalet viser en genuin interesse for det foreldre har lyst å dele med. Glaser (2018) sier at jo mer involverte foreldre er, jo bedre blir barnets trivsel i barnehagen. Derfor er det også viktig å

involvere foreldre i barnehagens innhold. Det handler om å finne muligheter for å inkludere eller forsterke relasjoner med hver familie. I vår barnehage arrangerer vi høstfest hvor alle familier kan bidra med sin tradisjonelle mat. Det er mye glede, stolthet og gode samtaler blant mange. Som jeg ser stemmer dette med det Gjervan (2006) sier om at barnehagen skal gjøre mangfold synlig, den skal bli satt pris på, og barn skal få erfare forskjellige måter å leve på.

6. Konklusjon og veien videre

Drøftingen over teorien viser at det lever mange innvandrere i det norske samfunnet og derfor er det mange ulikheter blant folk. Ulike religioner, kulturelle normer, språk og livssyn gjør at en tilvenningsperiode kan for flerkulturelle familier være mer utfordrende. Barnehagens ansvar er å sørge for en god kvalitet på tilvenningstiden for alle barna. Denne kvaliteten har stor betydning i barnets videre liv. Som jeg har presentert ser det ut som at steinerbarnehager har svært gode forutsetninger for å ta imot på best mulig måte familier med flerkulturell bakgrunn. I arbeid med de minste barna er det viktig å legge til rette for trygghet, tillit og omsorg, slik at barnet kan bygge sterke følelsesmessige bånd med minst en voksen. I steinerbarnehager skal voksne være til stedet med hele seg, og fokuset skal være på barnet. Personalet reflekterer over seg selv, og på kollegiemøter har de mulighet til å ta opp nødvendige ting og spørsmål som ikke kan tas opp med barn til stedet. Gjennom presenterte teorier kan vi se at for at tilvenning skal bli en trygg opplevelse, er det essensielt å få til en god relasjon med foreldre. Dette er et viktig fundament til barnets trivsel i barnehagen. I steinerbarnehager er det personalet som tar i betraktning barnas behov og avgjør sammen med foreldrene lengden på overgangsperiode. Vi opplever at hvis barnehagen sørger for å oppnå en god kommunikasjon en stund før oppstart blir barnet fortere trygg i barnehagen og på personalet. I forbindelse med lengden på tilvenningstiden er det ingen retningslinjer eller lover som sier at vi må ta det på tre dager. Den tar sin nødvendige tid. Som regel ser vi at på grunn av store inntrykk som barnet får de første dagene i barnehagen er det en fordel å ta flere korte dager. Barnehagen legger til rette for en god og lang nok tilvenning i lys av barnets individuelle behov. Rytme er helt klart ett av hovedelementene i steinerpedagogikken som gir stor trygghet for barnet, særlig for barn som ikke skjønner språket. Rytme gir forutsigbarhet ettersom barnet forstår hva som kommer til å skje. Dager er ikke fylt med mange aktiviteter, men har et sakte tempo med gode og rolige voksne, som sittende på gulvet, gir støtte, omsorg og kjærlighet. Det viser seg at en forutsetning for å hjelpe disse barna til å føle seg trygge er personalets holdning til flerkulturelle familier.

Dette skal være et aktuelt tema på kollegiemøter, gjennom en god måte kan ansatte bygge et trygt bånd med foreldre, man kan skape tillit til hverandre og oppnå et godt samarbeid.

Men er det noe mer steinerbarnehager kan gjøre for at tilvenningsperioden for de de minste barna fra flerkulturelle familier blir trygge? Jeg kan si med hånda på hjertet at barn med flerkulturell bakgrunn blir ivaretatt på en god måte og at alle i personalet gjør sitt beste. Men dette er ut ifra min egen erfaring. Det er arbeidsårene som har vært læreren min i dette emnet. Derfor når jeg lurer på om det er noe vi må bli flinkere på, tenker jeg -selvfølgelig. Samfunnet forandrer seg, og det finnes ingen fasit på hvordan vi kan ta imot barn fra flerkulturelle familier. Vi har teorien som viser at barnehagen skal ta hensyn til den kulturelle og individuelle bakgrunn til hvert enkelt barn. Men i praksis er flere som ikke har hatt noe opplæring rundt dette. Derfor bør kanskje alle barnehager i større grad sørge for at kompetansen om flerkulturelle barn heves ytterligere. Det er mye viten som kan være til stor hjelp for barnehagens personale. På denne måten vil vi bedre kunne mestre pedagogiske utfordringer i dette emnet, samt klare å ta godt vare på et kulturelt og språklig mangfold.

7. Litteraturliste

Abrahamsen, G. (1997). *Det nødvendige samspillet*. Oslo: Tano Aschehoug.

Abrahamsen, G. (2015). *Tilknytningsbaserte barnehager*. Oslo: Universitetsforlaget.

Broberg, M., Hagstrom, B. & Broberg, A. (2014). *Tilknytnings i barnehagen. Hva betyr trygghet for lek og læring*. Oslo: Cappelen damm akademisk.

Brochmann, I. (1998). *Årstidsfester med leg og sang*. Danmark: Forlaget Arche.

Drugli, M. B. (2019). *Liten i barnehagen* (3. utg.). Oslo: Cappelen damm akademisk.

Drugli, M. B., Lekhal, R. & Buøen, E. S. (2020). *Tilvenning og foreldresamarbeid*. Oslo: Cappelen damm akademisk.

Gjervan, M. (Red.). (2006). *TEMAHEFTE om språklig og kulturelt mangfold*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.

Gjervan, M., Andersen, C. E. & Bleka, M. (2012). *Se mangfold! Perspektiver på flerkulturelt arbeid i barnehagen* (2. utg.). Oslo: Cappelen damm akademisk.

Glaser, V. (2018). *Foreldresamarbeid. Barnehage i et mangfoldig samfunn* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.

Haugen, S., Løkken G. & Rothle, M. (Red.). (2018). *Småbarnspedagogikk. Fenomenologiske og estetiske tilnærminger* (2.utg.). Oslo: Cappelen damm akademisk.

Paulsen, E. G. (2008). *Tillit og undring*. Oslo: Kolofon forlag AS.

Steiner, R. (2008). *Antroposofi og pedagogikk*. Oslo: Antropos Forlag.

Steiner, R. (1994). *Barnets oppdragelse*. Oslo: Antropos Forlag.

Thorjussen, F. (Red.). (2018). *Lokal rammeplan for steinerbarnehagene*. Oslo: Steinerbarnehageforbundet.

Thorsen, I. T. & Winje, G. (2013). *Religioner, mangfold og etikk i barnehagen*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Utdanningsdirektoratet (2017). *Rammeplan for barnehagen. innhold og oppgaver*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.

Internettkilder:

Antroposofisk selskap. (2021). Antroposofi og Rudolf Steiner. Hentet fra: <https://www.antroposofi.no/antroposofi/hva-er/>

Bildet på forsiden. (2021, 17. april) Hentet fra: <https://no.pinterest.com/pin/9992430411829578/?autologin=true>

Mathisen, A. (2016). *Interaksjon, anerkjennelse og respons. Kommunikasjon og samspill mellom barn og voksne i steinerbarnehagen*. s.4-5. Hentet fra: http://dgp.no/storage/clients/23/files/23_ef2c95_2016_2pdf.pdf

Statistisk sentralbyrå. (2021, 9. mars). Statistikk fra Statistisk sentralbyrå. Hentet fra: <https://www.ssb.no/innvbef>

Statistisk sentralbyrå. (2021, 15. mars). Statistikk fra Statistisk sentralbyrå. Hentet fra: <https://www.ssb.no/statbank/table/12272/>

<https://www.ssb.no/barnehager>

Store Norske Leksikon (2020), Hentet fra: https://snl.no/Donald_Woods_Winnicott

Viken Fylkeskommune, (2019). Hentet fra:

<https://viken.no/tjenester/planlegging/folkehelse/oversikt-over-folkehelsa/a-befolknings sammensetning.66419.aspx>

